

BARCELONA: AIGUA I CIUTAT

**L'abastament d'aigua entre
les dues Exposicions (1888-1929)**

Manel Martín Pascual

Fundació AGBAR

Marcial Pons

MADRID | BARCELONA | BUENOS AIRES

2009

Índex

Presentació	13
Pròleg	17
Introducció	25

CAPÍTOL I

La ciutat de Barcelona entre les dues exposicions (1888-1929)

1. La població	50
1.1. Baixa natalitat i elevada mortalitat	51
1.2. Arribada de forts contingents immigrants	54
2. El creixement econòmic	55
2.1. Diversificació productiva	56
2.2. Consolidació industrial	57
3. L'expansió urbana i l'ocupació del territori	58
3.1. La Barcelona extensa de finals del segle XIX	60
3.2. Cap a la Barcelona metropolitana	62
4. La propietat immobiliària, agent urbanitzador	64
5. La intervenció de l'Ajuntament de Barcelona en el creixement de la ciutat	67
5.1. La gestió municipal dels serveis públics i l'acció de la propietat urbana	68
5.2. Subordinació política i insuficiència financera en la gestió municipal	74

CAPÍTOL II

Necessitat d'abastament per al primer Eixample i formació del mercat urbà de l'aigua (1859-1881)

1. Aigua i sanejament a mitjans del segle XIX	80
---	----

2. Les accions municipals de millora de l'abastament d'aigua i de la higiene pública	85
2.1. La idea de Cerdà de cicle continu per a la higienització de la ciutat	85
2.2. Projectes de modernització de l'abastament municipal d'aigua	87
3. Els inicis de l'abastament privat d'aigua	94
3.1. Condicionaments econòmics i jurídics	94
3.2. Les condicions de la competència en el mercat d'aigua de Barcelona	97
3.3. Societats d'abastament d'aigua	100

CAPÍTOL III

Higiene urbana i servei d'aigua a Barcelona en temps de l'Exposició Universal (1881-1896)

1. Barcelona, ciutat insalubre	116
1.1. Aigua, higienisme i descobriments mèdics	116
1.2. Conflictivitat social, còlera i insalubritat urbana	120
1.3. Aigua escassa, cara i im potable	126
2. Intervenció de l'Ajuntament de Barcelona en el servei d'abastament d'aigua	137
2.1. Sensibilització envers la higiene urbana	137
2.2. Projectes de sanejament urbà i d'abastament d'aigua	142
3. La competència pel mercat privat de l'aigua	158
3.1. La formació de la SGAB	159
3.2. La competència entre empreses d'abastament	166

CAPÍTOL IV

Projectes municipals i servei privat d'abastament (1896-1911)

1. Desenvolupament i límits de la política hidrològica municipal ..	190
1.1. L'aqüeducte Alt de Montcada: conflicte jurídic, manca d'aigua i competència de la SGAB	190
1.2. Dificultats per atendre l'abastament dels serveis públics urbans	196
1.3. Els concursos d'adquisició d'aigües	203
1.4. L'impuls dels Ajuntaments regionalistes i republicans del 1903 al 1911	216
2. Les primeres passes del servei privat en mans de la SGAB	242
2.1. Diversificació i expansió del servei	242
2.2. Segregació social en el servei domèstic	258

CAPÍTOL V

La lluita pel model de servei d'abastament d'aigua a Barcelona (1911-1923)

1. El projecte de municipalització del servei	266
1.1. La Comissió d'Abastament d'aigua de Barcelona formula el projecte	266
1.2. Les condicions de la municipalització	285
2. Fracàs de la iniciativa de municipalització del servei	295
2.1. Les reaccions d'oposició a la municipalització	298
2.2. Els efectes de la Primera Guerra Mundial i de l'epidèmia de tifus del 1914	318
2.3. La naturalització de la Societat General d'Aigües de Barcelona	350

CAPÍTOL VI

Consolidació del servei de la SGAB (1923-1930)

1. La inacció de la política hidrològica municipal	365
1.1. La legislació del règim de Primo de Rivera en matèria d'aigües	366
1.2. Ajornament dels projectes municipals d'abastament	372
1.3. El Reglament de Sanitat Municipal i la reforma de les Ordenances	376
2. El servei de la Societat General d'Aigües de Barcelona als anys vint	380
2.1. L'empresa després de la naturalització	381
2.2. L'oposició al servei de la SGAB	395
3. L'exposició internacional del 1929 i el «problema de les aigües» de Barcelona	402
3.1. L'impacte de l'Exposició sobre la ciutat de Barcelona	403
3.2. L'Exposició Internacional i l'aigua	405
3.3. Cap a la universalització del servei d'abastament domèstic .	411
4. Balanç final i perspectiva de futur	415

Dates clau per a la història de l'abastament d'aigua a Barcelona des dels inicis de l'Eixample a la Segona República	417
---	------------

Fonts de consulta i bibliografia	429
---	------------

Índex onomàstic	451
------------------------------	------------

Índex de Plànols

Xarxa de distribució de la Companyia d'Aigües de Barcelona (1873)	106-107
Plànol de les infraestructures de l'Empresa Concessionària d'Aigües Subterrànies del riu Llobregat (cap al 1881).....	170-171
Plànol de les conduccions de la SGAB procedents del Besòs, el Vallès i Dosrius (1911)	248-249
Plànol de distribució de la SGAB (1911).....	296-297
Plànol del servei municipal de Montcada (1917).....	342-343
Esquema del servei de la SGAB (1925)	392-393

Presentació

El llibre que ara teniu a les mans, *Barcelona: aigua i ciutat*, apareix amb un sentit de l'oportunitat realment singular. Són diverses les raons que avalen aquesta afirmació.

Aquest any 2009 la ciutat de Barcelona commemora el 150è. aniversari de l'aprovació del pla d'Eixample d'Ildefons Cerdà i el Grup Agbar celebra el centenari de l'inici del servei de la central de Cornellà. Les dues efemèrides són fonamentals, respectivament, per a l'evolució posterior de la ciutat i del nostre grup empresarial. L'aprovació de l'Eixample va permetre començar a articular l'ordenació urbana del que seria amb el temps l'actual ciutat de Barcelona, nucli de la seva àrea metropolitana, capital de Catalunya, motor de l'àrea espanyola amb més potència econòmica i una de les urbs més dinàmiques del seu entorn europeu i mediterrani. La central de Cornellà va suposar per a la Societat General d'Aigües de Barcelona (SGAB) de l'any 1909 assegurar l'abastament a la ciutat i les poblacions de les rodalies fins als anys cinquanta. L'explotació de Cornellà, i el sistema de distribució que comportava, era, doncs, la resposta de la SGAB a les necessitats d'aigua de Barcelona en ple creixement i vinculava el destí de l'empresa amb el devenir de la ciutat. D'aquesta manera, l'èxit de Barcelona com a ciutat va ser el de la SGAB i sobre aquesta base es va fonamentar la posterior expansió de l'empresa fins l'actual realitat del grup internacional Agbar.

Les dues dates clau esmentades i els processos endegats aleshores són analitzats en aquest llibre des de la perspectiva del diàleg que es va establir entre la ciutat i l'abastament d'aigua. Un diàleg no sempre fluït, amb buits, contradiccions i tensions, però que finalment fou la garantia del servei que la ciutat reclamava.

Aquesta obra aporta llum sobre els factors i els interessos que van jugar en la definició del model d'abastament per a la ciutat de Barcelona entre l'Exposició Universal del 1888 i l'Exposició Internacional del 1929. Per tant, contribueix a conèixer millor la història de la ciutat i, en la mesura que la SGAB va protagonitzar el servei, també esdevé un llibre imprescindible per apropar-se a les primeres dècades de vida de l'empresa.

En virtut d'aquests mèrits, la iniciativa de l'àrea d'Estudis i Publicacions de la Fundació Agbar d'editar aquesta obra ha estat un encert. *Bar-*

celona: aigua i ciutat dóna plena resposta a una de les definicions de la missió de la Fundació Agbar: «Fomentar la conscienciació social, la reflexió i la difusió del coneixement» a l'entorn de l'aigua, el medi ambient i la salut. Des dels orígens de l'Eixample, Aigües de Barcelona ha gestionat l'abastament que la ciutat ha necessitat i, ara, amb la publicació d'aquesta obra ofereix a la ciutadania de Barcelona, i a tothom que en tingui interès, el coneixement històric d'aquest abastament en les seves primeres fases. I ho fa amb una obra en la que els principals protagonistes són la ciutat i els seus habitants.

Barcelona: Aigua i ciutat serà el primer títol de la col·lecció *Biblioteca Fundació Agbar*. Aquesta sèrie de publicacions neix amb la voluntat de difondre el coneixement aportat per recerques de qualitat científica contrastada relacionades amb l'aigua, el medi ambient i la societat, tot prioritzant el desenvolupament sostenible, l'aprofitament dels recursos, la salut i la sanitat amb una perspectiva històrica i de futur. Tenint present que aquesta obra estudia les primeres dècades del servei d'Aigües de Barcelona en el context social i econòmic de la ciutat on va iniciar el seu recorregut històric i de la qual pren el nom el Grup Agbar, és molt oportú iniciar la *Biblioteca Fundació Agbar* amb *Barcelona: aigua i ciutat*.

Aquest llibre compta amb l'aval científic de ser l'adaptació d'una tesi doctoral distingida amb la màxima qualificació a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Aigües de Barcelona ja havia participat en el procés de recerca previ facilitant al seu autor l'accés al fons documental de l'Arxiu General d'Agbar, previ acord amb el Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Facultat de Filosofia i Lletres de la UAB, i a petició del director de la tesi. Des del Grup Agbar ens sentim satisfets d'aquesta fructífera col·laboració amb el món universitari, que ha permès aprofundir en el coneixement dels orígens del nostre servei d'abastament a través d'una detallada i rigorosa investigació com la que ara presentem.

El mes d'octubre del 2007 va ser inaugurada al vestíbul de la seu central del nostre Grup, la torre Agbar de Barcelona, l'exposició *Els camins de l'aigua. Aigües de Barcelona, 1867-2007. Una història ciutadana*. Aquella exposició, dirigida i coordinada pel Museu Agbar de les Aigües de la Fundació Agbar, va permetre mostrar els orígens, l'esdevenir històric i la realitat actual d'Aigües de Barcelona en una innovadora proposta de divulgació audiovisual de continguts. L'ampli número de visites que va rebre l'exposició i l'alt interès que va despertar, juntament amb la resta d'activitats de tota mena que porten a terme la Fundació i el Museu Agbar, confirma la permanent voluntat del nostre Grup de fer més estretes, si cap, les relacions amb la ciutat de Barcelona. La publicació d'aquest llibre és fruit del mateix esperit i complementa i amplia algunes de les propostes que integraven *Els camins de l'aigua*.

En nom del Grup Agbar vull felicitar l'autor pel seu llibre i agrair a la Fundació Agbar, i a tots i totes els que han participat en la publicació, l'esforç i la il·lusió que, em consta, han abocat per fer possible la magnífica obra que teniu a la vostra disposició. Serà a partir d'ara un referent de consulta obligat i imprescindible.

Barcelona, setembre del 2009

Jordi MERCADER I MIRÓ
President del Patronat de la Fundació Agbar
President del Grup Agbar

Pròleg

Un estudi global i integrador de l'abastament d'aigua a la ciutat de Barcelona

La manca d'aigua corrent a la ciutat era una realitat visible a la Barcelona que amb enorme esforç encarava el darrer terç del segle XIX. Des de la premsa es glossaven amb santa enveja les canalitzacions empeses a les ciutats de Marsella —abans tan bruta i delmada per la malaltia— o de París i s'acabava dient: «qui regui copiosament Barcelona pot estar segur d'una magnífica collita». Naturalment, al costat de la problemàtica de l'aigua, que no era ni molt menys una realitat aïllada, hem de pensar sempre què passava amb una població com la barcelonina que ja aleshores creixia d'una forma colossal. Afegim-hi l'arribada cada vegada més important de població immigrant, una aportació del tot determinant, enregistrada ja des de les últimes dècades del segle XIX. És a dir, s'havia invertit poderosament la vella tendència demogràfica a Catalunya. El nostre país esdevindrà clarament urbà, o amb vocació urbana, i la ciutat de Barcelona acollirà el major volum d'habitants. Una població constant que demanava cada dia uns serveis que des de fora semblaven visionar-se amb claredat, però que no eren pas reals. Les conseqüències de tot tipus que es derivaven de la manca d'una racional captació i distribució d'aigua, especialment en els moments extraordinaris, eren del tot llastimoses i incidien poderosament en el creixement de la ciutat, en la qualitat de vida dels seus habitants i en la seva estrepitosa i ben visible divisió classista. El fet, a més, contenia una llarguíssima lletania de peticions a les inertes autoritats municipals sobre aquest bé tan necessari per a tots i fins aleshores tan poc distribuït. Les malvestats, que en aquest cas prenién la forma d'uns espantosos brots epidèmics, feien que aquestes demandes esdevinguessin cada vegada més fortes, àdhuc violentes en moltes ocasions. I és que la relació entre la rebaixa del nivell de vida, la manca de serveis i d'expectatives i les onades de violència ha estat sempre ben clara per a l'historiador social.

La ciutat comtal continuava glossant als seus carrers noms referits a la portada d'aigua o en general a la pregona necessitat d'aigua, però la realitat de l'abastament continuat a la població i a la poderosa indústria en

creixement constant es mostrava inflexible: no n'hi havia o no era gens suficient. Víctor Balaguer, brillant cronista de la ciutat, es feia ressò a la seva obra sobre els carrers de Barcelona, publicada el 1865 per l'Establiment de Salvador Manero a la Rambla de Santa Mònica, del seguit de noms que en forma de pedra podríem dir que encara clamorejaven per la portada d'aigües. El Rec, les Rambles, la Riereta, les Basses de Sant Pere, els Banys nous, la Riera o els rentadors de la Barceloneta eren testimonis muts —però, a l'hora, cridaners— de l'arribada d'una aigua que de moment es distribuïa amb poca efectivitat a la voluminosa i necessitada població de la ciutat. L'esmerilada i abarrocada ploma del cronista Víctor Balaguer criticava àcidament el tradicional centralisme espanyol que havia impedit —i, de fet, impedia encara— que els tímids i vells projectes d'abastament d'aigua formulats per les autoritats municipals arribessin a bon port. Fou precisament aquell any de 1865 quan el còlera va tornar a fer acte de presència a Barcelona, repetint amb duresa els singulars efectes del que l'havia assotada el 1855. Les severes recomanacions de l'Acadèmia de Medicina de Barcelona, en relació sobretot a les abundoses habitacions tan insalubres (“embocinadas”, en deien els higienistes) i a la més completa manca de serveis, varen publicitar-se abundantment. El paràgraf final de l'informe del president de l'Acadèmia de Medicina era taxatiu: decidir-se a obrar amb energia i molta rapidesa. D'aquesta forma, el sagnant brot colèric tornà a posar sobre la taula del Consistori de la ciutat comtal la necessitat d'endegar mesures efectives per tal de distribuir aigua corrent a una població que patia els seculars efectes de la manca d'atenció continuada. De nou, una epidèmia de febre groga repetirà la tardor del 1870 el macabre espectacle d'una ciutat sense els serveis bàsics i farà que les classes populars s'alcin indignades per la falta d'atenció. Uns tumults populars que, a més de pertorbar l'ordre burgès, posaven el dit a la vella nafra de la desassistència. Però, com en les altres ocasions —i ja eren masses les que es podien comptar—, les malvestats van passar i les mesures que s'havien d'aplicar varen continuar desades als polsosos calaixos dels despatxos municipals i provincials. O dit d'una altra manera: senzillament es varen oblidar del tot, sense ni tan sols passar per un estudi que fos mínimament curós i amb la clara virtut de transcendir.

Semblava, doncs, que res desvetllava unes autoritats municipals i provincials que es mantenien del tot amarrades en la terrible rutina dels temps. En el còmput de la mortalitat ordinària i extraordinària per districtes, curiosament anotada per l'enginyer i arquitecte Pere García Faria per al període de 1880-1889 i ben publicitada a les revistes especialitzades, hi havia també una referència explícita a la situació dels vint-i-set pous de Barcelona. *La Vanguardia* es referia al perill per la manca d'abastament d'aigua: «que hauria d'arribar en canonades impermeables fins les nostres cuines» i insistia en la perillositat d'uns pous que haurien de ser analitzats per la Junta de Sanitat. Un detallat informe estadístic i comptable del secretari municipal, Heribert Capdevila Aloy, situava la desmesurada mortalitat provocada pel brot de còlera de 1885 i feia una

referència burocràtica a un seguit de mesures que de manera urgent calia endegar des del municipi. El secretari, per ofici i submissió a l'autoritat, ho escrivia d'una manera benèvola per al Consistori, però la remarca es plantejava de forma prou enèrgica a la vista de les dures circumstàncies viscudes a la ciutat. L'aigua tornava a ser un element preuat que calia situar amb urgència a les llars dels barcelonins. Realment el què passava a Barcelona, que fet i fet no era massa diferent d'altres conjuntures en gairebé totes les poblacions espanyoles del període, era que l'emergència d'una situació catastròfica s'allargava angoixosament i penosa, mentre la perspectiva real continuava assentant-se en una llunyania que mai no arribava a albirar-se.

La Barcelona de finals del segle XIX vivia encara en el record, molt viu, de les fortes epidèmies. Era de tot punt necessari posar en marxa els més elementals serveis. Una selva de serveis públics que havien viscut arraconats per les fortes picabaralles dins del convuls consistori barceloní, augmentades per la desídia tal vegada culpable d'un centralisme que no coneixia límits. Res calia esperar, doncs, de les possibles iniciatives del govern central. La realitat s'imposava, però els medis que s'havien de disposar per a transformar-la no arribaven a concretar-se mai del tot; a voltes ni tan sols parcialment. L'aigua continuava essent en la major part de les llars barcelonines d'aquest període un article escàs, car i en molts casos de mala qualitat. Els habituals informes de les elitistes comissions municipals conclouien gairebé sempre fatídicament que no era possible una millora integral a curt termini, que era de tot punt necessari el control de l'Ajuntament sobre l'abastament d'aigua —en pugna gens soterrada amb la societat privada que ja en gestionava una part prou considerable— i que calia aprofitar millor els petits recursos existents a la caixa municipal. Fins i tot les prop de cent cinquanta fonts públiques de la ciutat, a les que acudien ordinàriament milers i milers de barcelonins, mantenien encara un abastament que era clarament inferior a la necessitat real. No és necessari relatar el drama higiènic i la manca de salubritat als mercats municipals escampats per la ciutat comtal, mancats de qualsevol aforament que fos un alliberador de les plagues.

Com hem dit, els brots epidèmics enregistrats durant les dues dècades que havien de portar a la preparació de la brillant Exposició Universal (1888), havien delmat una població que malgrat tot continuava creixent al seu ritme. I és que els barcelonins del segle que estava a punt de cloure havien patit amb singular cruesa la continuada malvestat del còlera i de la febre groga i malgrat la manca de la necessitada atenció pública havien aconseguit passar pàgina. Com diu encertadament Alexandre Cirici Pellicer, l'Exposició promoguda per l'alcalde Rius i Tauler «marca el pas de capital provinciana a la gran capital moderna i cosmopolita». Ara bé, la realitat era que en cadascun dels esveradors embats —també en l'enregistret el 1885— es repetia un mateix ritual. Quan per fi es donava per finalitzada la calamitat hom seguia amb una forçada resignació la llarga i vis-

tosa «processó de la mort». Aquella tradicional celebració ciutadana, després del corresponent Tedèum a la catedral, estava protagonitzada per les autoritats, les corporacions, les societats, les direccions dels establiments i els pobres asilats que sostenien els penons de les entitats benèfiques. Era, en síntesi, tot allò que ritualment marcava (i marcarà després) el final d'un brot epidèmic. Una processó solemne que s'havia celebrat en massa ocasions i que havia deixat sempre el dolor terrible de la manca d'accions contundents per extingir l'estesa, mortífera i recurrent malvestat que afectava sobretot les indefenses classes populars. Sí, eren els pobres i els marginats, els treballadors manuals i mecànics, els serenos i els servidors, els guàrdies i els criats els que quedaven a la ciutat mentre les capes benestants fugien aterrides a llocs segurs, amb aigua neta i a recer de l'epidèmia dominant. Els ciutadans que acudien a la brillant processó veien com els que no eren a la ciutat en el moment de l'epidèmia desfilaraven engalanats i rebien els premis i les esplèndides distincions a una acció cívica que tothom havia tingut la percepció —real per altra banda— de ser per complet inexistent. Però, per sobre d'altres consideracions que es poguessin fer en els moments normals, el sentiment que sortia a les converses mantingudes al pas del llarg seguici processional era la completa manca de serveis de tota mena en una ciutat que s'havia convertit feia anys en una enorme urbs.

La primera ciutat de Catalunya, la metròpoli que a llarga distància encabia la població més abundosa del nostre país, la potent macrocefàlia per tothom reconeguda, no havia completat ni molt menys els mínims serveis que li serien exigibles. Les velles i constants denúncies dels metges higienistes d'enorme prestigi —sempre presents i mai escoltades— posaven el dit a la nafra, altres metges es feien creus del precari estat sanitari de la ciutat, les corporacions econòmiques maldaven encara per ser escoltades i, en fi, la «classe més nombrosa i més pobre» patia diàriament els efectes d'aquesta desassistència continuada. Massa sovint els curosos informes de les societats, de les corporacions o dels doctes responsables del sanejament s'enterraven al pou sense fons de les propostes sense realització immediata. Encara el 1895 l'Acadèmia d'Higiene de Catalunya havia apuntat la necessitat d'urgents reformes a la ciutat, entre les que hi havia l'abastament regularitzat i universal d'aigua, i es feia ressò de com ho havien resolt altres ciutats europees o àdhuc les d'altres continents. L'informe acadèmic acabava dient que l'estat higiènic de la capital de Catalunya era tan precari que calia instaurar una nova higiene amb total urgència. Entre els serveis de primera necessitat que els barcelonins de tota classe i consideració trobaven a faltar hi havia l'extensió urgent del subministrament regularitzat d'aigua potable per a tota la població: l'abastament domiciliari universal. Les febles funcions inspectores de les autoritats municipals, venudes com un triomf de la intervenció pública, eren sols un petit consol. Tothom veia l'escandalosa manca d'una política de més ampli abast, fos pública —aleshores era la més difícil— o fos amb un augment de les potestats de la iniciativa privada per a portar-la a

terme. No és necessari esmentar aquí el llarguíssim seguit de precisions dels higienistes, enginyers, arquitectes, metges i altres professionals sanitaris del país en establir l'estreta relació entre la manca d'un bon abastament d'aigua i les crues malalties epidèmiques que els havien assotat durant el terrible Vuit-cents. L'encara reduït cabal de l'abastament domiciliari —que, com podem veure a l'estudi, creixerà ben aviat d'una forma prou regularitzada— xocava poderosament amb les informacions que arribaven d'altres ciutats europees. Els estudis sobre els efectes del còlera a ciutats com Londres, París, Marsella, Milà o Berlín havien demostrat feaentment que en els barris servits per una captació que fos higienitzada, per un abastament d'aigua regularitzat, la malaltia havia tingut una incidència clarament menor, una extensió més petita i, sobretot, menys letal. La realitat d'aquesta connexió s'imposava arreu amb força, però entre les autoritats de casa nostra semblava no haver arribat encara la real comprensió d'aquesta claríssima percepció general. Naturalment, no és aquest el lloc per a cercar responsables, no és el lloc per a identificar clarament els que seguien en la vida pública immersos en la rutina sense solucions de cap mena, sinó de posar a la vista de tots una realitat que era asfixiant i classista. Una materialitat dels serveis bàsics que semblava no tenir una sortida galdosa per a la població i, en especial, per a la penitent classe subalterna.

Fracassaran, com podrem seguir en l'estudi que ara es presenta, les diverses iniciatives d'abastament proposades per l'Ajuntament de Barcelona durant tot el Vuit-cents. Car eren unes autoritats municipals «de reial ordre», que poques vegades havien tingut el tremp necessari per plantejar-se arribar on s'havia d'arribar, per visionar la que havia de ser l'autèntica Barcelona del futur i no les petites coses sense continguts del present més immediat. Res calia esperar tampoc del possible guiatge d'una Diputació provincial controlada pel governador civil i molt menys encara de Capitania, constituïda des de feia molts anys en la primera autoritat del Principat. No n'hi havia prou, ni molt menys, amb la captació de Montcada, ni amb la proposada des del Garraf o amb altres curtes o més concretes iniciatives. Tothom que s'ho mirava amb seny podia veure que calia una política municipal més emprenedora, més àgil i, naturalment, de més generosa volada. Una política pública o una demanda clara a la disposada iniciativa privada. I tot això era així tan en la captació, com especialment en la necessària distribució, que havia de ser regularitzada. Certament el cas de la ciutat de Barcelona era ben singular a tot Espanya, perquè arreu la municipalització del servei d'aigua s'havia imposat com la realitat que es creia més encertada (o potser, per ser més sincers, era vista com l'única possible). Una municipalització que, diguem-ho alt i ben clar, convenia molt a unes autoritats intervencionistes i controladores. Però, Barcelona tenia uns problemes propis i una realitat que la feien distintiva; una problemàtica que certament demanava un altre tipus de solucions. A la ciutat de Barcelona les iniciatives de les velles i les noves corporacions econòmiques —que en res podien ser considerades com les de la resta de

l'Estat— posaven sobre la taula unes mesures distintes. Mesures clarament distintives que comptaven amb la força d'una burgesia activa que volia endegar projectes molt més ambiciosos i, naturalment, cal dir que amb uns majors guanys. L'estratègia empresarial de la SGAB —en curs de realització— l'enfrontava a un Ajuntament que, malgrat intentar-ho, no tenia solucions efectives fora de les ja fracassades o d'aquelles que eren curtes en la seva projecció. Semblaria evident que uns fets de tan ampli abast social, de tan continuada realitat haurien de portar afegida una anàlisi el més completa possible, una anàlisi que portés incloses les bases reals de la solució de tan angoixós problema. Sens dubte calia una relació que hauria de fugir del tot de les improvisacions d'altres temps i dels relats fantasiosos per entrar en el terreny del raonament molt ben construït i, sobretot, realitzable. Era necessari, doncs, un assaig que tingués la finalitat de dotar-se d'aquells elements visibles i realistes que expliquessin el tema i portessin les necessàries solucions. Ara bé, malgrat la decisiva importància del fenomen —per tothom visualitzat— i de les conegudes connexions que hem citat, la relativa manca d'uns estudis públics seriosos sobre aquesta realitat i aquestes malvestats va tornar a ser una constant del final d'un segle que suara ens disposàvem a deixar enrere.

Durant les tres primeres dècades del segle xx, malgrat subsistir una part dels defectes estructurals als que hem anat fent referència, l'abastament d'aigua es va anar regularitzant d'una forma cada vegada més continuada. Era evident per a tots que ens trobàvem davant de la conclusió de les propostes sobre la capacitat de consum i sobre la forma més adequada d'abordar-lo. Una manera que ara passava prioritàriament per les demandes fetes des de la iniciativa privada. Els volums d'aigua explotats directament per la Societat General d'Aigües de Barcelona augmentaren de manera extraordinària. D'aquesta forma concreta s'intentava assegurar, per part de la companyia, una part considerable d'un subministrament en creixement continuat. Les agitadaes discussions a l'Ajuntament esperonaven aquestes propostes, que eren a mans de la iniciativa privada. La planificació havia de ser del tot ajustada i això volia dir racionalitzar la captació, la distribució (el potencial que fos tècnicament possible) i també els nous usos de l'aigua. L'Ajuntament de la ciutat, per la seva part, continuava administrant i explotant encara algunes captacions d'aigua; però francament en un segon terme cada dia més visible. En el cas de la ja referida promoció privada, l'augment tenia molt a veure també amb la disposició —que cada vegada era major— d'una instal·lació moderna i potencialment ampliable. És a dir, inversions reals per a una solució que per fi toqués de peus a terra i fos econòmicament rendible. La Societat General, amb la nova i lenta simplificació de l'actuació administrativa i la renovació acurada dels diversos convenis, també donava servei a algunes poblacions properes com Badalona, Cornellà, l'Hospitalet, Montcada, Sant Feliu de Llobregat, Santa Coloma de Gramenet, Sarrià (integrat) i Tiana. Cada vegada era més evident que la distribució s'adaptava poderosament a la demanda més qualificada d'aigua domèstica; però d'altra banda sen-

se deixar, ni molt menys, els importants, necessaris i ben dotats usos industrials. El subministrament donava resposta a un enorme augment de contractes de particulars, que certament tenien molt a veure amb l'esplendent ritme de creixement de la ciutat en tots els ordres. Finalment, en la lluita per la gestió de l'aigua a la ciutat de Barcelona el triomf de l'opció representada per la SGAB es va materialitzar en la segona dècada del segle. Va fracassar definitivament el pretès model de gestió que s'havia intentat situar en la compra de la SGAB per part de l'Ajuntament i, per tant, la vella i poc concretada municipalització del servei. Els canvis, doncs, aviat serien efectius. Com ens anota encertadament l'autor de l'estudi que ara es presenta: «la naturalització de l'empresa francesa, adquirida per un grup de poderoses entitats bancàries barcelonines el 1920, no només no modificà aquest model sinó que tendí a reforçar-lo».

L'estudi de Manel Martín Pascual ens posa negre sobre blanc la realitat de l'abastament d'aigua a la ciutat de Barcelona entre les dues exposicions (1888-1929). Ho fa de forma brillant, compendiosa, atenta i inèdita, usant tots els elements necessaris per a dotar-lo d'un singular aparell de dades, informacions, explicació de les tècniques, estadístiques, gràfics, mapes, fotografies... però, sobretot, ho fa amb el tremp necessari de l'historiador social que vol veure en el tema de l'abastament d'aigua la base per a un estudi seriós i compromès. Aborda amb constant minuciositat i una visió segura la implementació i el desplegament de les empreses i de l'empresa —la que ho farà a la fi— que atendran l'abastament d'aigua a la ciutat i a una part prou considerable de la seva apretada rodalia. Fuig, com a bon analista, d'allò que algun historiador sensat n'ha dit «un excés de barcelonisme» per projectar el tema a un punt més elevat, el que està contingut en l'estudi de les condicions de vida de la ciutat de Barcelona. Com ens diu ell mateix: «l'estudi de l'abastament d'aigua que es proposa per a la ciutat de Barcelona entre les seves dues exposicions no respon a cap àmbit concret tecnològic, econòmic o geogràfic ni de cap altre tipus que no sigui l'intent d'aproximar-se a la història de la ciutat i a la societat que formaven els seus habitants a través de l'aigua que han consumit i que li ha permès viure i desenvolupar les seves activitats industrials i urbanes». A l'extens treball —que vol ser mesuradament global i molt integrador, com confessa massa modestament el seu autor— repassa la dimensió i l'ordenació urbana de Barcelona, l'aigua i el sanejament de la ciutat des dels pòsits de mitjans del segle XIX, la terrible insalubritat urbana i la necessitat d'aigua als anys vuitanta —amb la primera Exposició Universal—, les diverses iniciatives municipals d'abastament condemnades al fracàs, la gestió privada del servei de l'aigua, la lluita per la gestió municipal i el triomf final del model d'abastament privat fins arribar a la segona Exposició (aquell aparador singular i efímer que va significar la projecció de la ciutat al món el 1929). Les fonts d'arxiu i l'extensa bibliografia emprada per l'autor —en una bona part rescatada de l'injustificable oblit i sens dubte ben analitzada— ens situen davant un tema que és sens dubte cabdal, no en si mateix, no en la tècnica (que s'explica curosament i precisa),

sinó amb tot l'afegit autènticament social que amb naturalitat comporta. Resulta estimulante per a tots els que d'alguna manera ens dediquem a temes directament relacionats amb la història social, que un estudi d'aquestes interessants característiques s'hagi realitzat d'una forma tan esplèndida i tan minuciosa, que fos una brillant tesi doctoral llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona (amb la màxima qualificació) i encara més que vegi la llum en una curiosa publicació com la que ara teniu a les mans. Així, doncs, hem de felicitar-nos doblement per aquest estudi, perquè a més de situar un tema autènticament central en l'anàlisi social ens porta aparellada la reflexió sobre una realitat que restava amagada en uns intrincats circuits informatius que l'autor ha aconseguit desentrellar amb brillantor. Felicitar-nos, dic, i agrair sincerament, a més, la iniciativa d'editar-lo feta per la Fundació AGBAR, que ara el posa a mans de qui és el seu vertader destinatari: el públic lector i, a través d'ell, tots els ciutadans.

Joan SERRALLONGA I URQUIDI
Catedràtic d'Història Contemporània
Universitat Autònoma de Barcelona

Introducció

«Barcelona se abrasa, Barcelona tiene sed, Barcelona se siente consumida por la fiebre industrial, Barcelona pide un río, un río potable».

GINÉ I PARTAGÁS (1882)¹

L'objectiu d'aquest llibre que teniu a les vostres mans és doble. D'una banda, aportar noves dades per conèixer millor l'abastament d'aigua de la ciutat de Barcelona a les darreres dècades del segle XIX i primeres del XX. D'una altra, analitzar i interpretar aquest abastament de manera contextualitzada dins el marc històric de l'època².

El punt d'arrencada ha estat definir les premisses bàsiques que havien de permetre establir relacions entre el servei de proveïment hidrològic i el procés de creixement industrial, urbà i demogràfic barceloní. Així, s'ha començat per caracteritzar les intenses transformacions que va viure Barcelona aquells anys. La ciutat experimentà un enorme creixement de població, es consolidà com a centre industrial, comercial i financer de Catalunya i com a principal nucli econòmic productiu espanyol. A Barcelona van estar presents de manera molt intensa les contradiccions del sistema econòmic liberal-capitalista que es traduïren en una constant tensió social amb aguts episodis d'enfrontament i en una permanent deficiència en les condicions de vida de les classes populars. A més, Barcelona ocupà un paper protagonista en la formulació de les diverses formes que adoptà el nacionalisme i el republicanisme català de la Restauració en ser l'escenari i la caixa de ressonància d'aquests corrents polítics, especialment en l'àmbit de la gestió del creixement urbà i els serveis públics. Tanmateix,

---

¹ Citat per DURAN I GOST (1897), pàg. 12-13.

² Aquest llibre es basa en la meua tesi doctoral *Aigua i Societat a Barcelona entre les dues exposicions (1888-1929)*, dirigida pel doctor Joan Serrallonga i Urquidí. Va ser defensada el 2 de febrer de 2007 i va merèixer la qualificació d'excel·lent *cum laude*. El tribunal fou presidit pel doctor Antoni Serra Ramoneda. Vegeu MARTÍN (2007b) per al contingut complet de la tesi. L'estudi *Aigua i Societat a Barcelona* ha estat precedida per l'obra *El Rec Comtal (1822-1879) La lluita per l'aigua a la Barcelona del segle XIX*. El 1998 aquesta obra va ser premiada amb un accésit del XX Premi Carreras Candi convocat el 1997 per la Fundació Salvador Vives i Casajuana. El jurat d'aquest premi fou presidit pel doctor Josep Fontana Lázaro. Vegeu MARTÍN (1999).

aquella Barcelona fou el mirall de les aspiracions europeïstes que compartien bona part de les burgesies que convivien a la ciutat.

Introduir l'abastament d'aigua en aquest marc podia esdevenir una tasca possible si es considerava la importància que el servei hidrològic va tenir dins del mateix. En primer lloc, la disponibilitat d'abundants cabals d'aigua era un element imprescindible per satisfer les necessitats d'higiene i sanejament dels habitants de Barcelona. En segon lloc, resultava determinant per al bon funcionament de serveis bàsics com la xarxa de clavegueram, els escorxadors, els mercats, les fonts públiques, els rentadors, els urinaris i les boques de reg i incendi. En tercer lloc, la mateixa dependència existia en les activitats comercials i de fabricació industrials o artesanals de tot tipus. Al llarg de bona part del període 1888-1929 la tecnologia fabril, industrial i del transport es basava en el vapor d'aigua amb el carbó com a combustible. A més, un significatiu percentatge de la producció industrial barcelonina se situava en el sector tèxtil i en ell moltes de les seves fases productives requerien d'importants cabals d'aigua. En quart lloc, donat que la disponibilitat d'aigua era un recurs sense el qual no era possible el creixement urbà, demogràfic i industrial, resultava evident que el servei públic d'abastament d'aigua devia trobar-se en mig de les contradiccions socials i polítiques que van sacsejar la ciutat en el període de la Restauració.

En conclusió, es tracta d'atorgar a l'aigua el paper protagonista que li correspon dins de la història de Barcelona. Sense perdre de vista la història general com a referència imprescindible per situar-hi un estudi local, l'obra pretén ajudar al lector a contemplar la ciutat amb aquesta perspectiva.

Perspectiva històrica i social del servei d'abastament d'aigua

Segons aquests principis, la metodologia que s'ha emprat ha estat necessàriament complexa i problemàtica. En primer lloc, els factors centrats en l'oferta d'aigua han estat objecte d'atenció. Així, aspectes de tipus tècnic com les condicions geològiques i geogràfiques de la zona d'origen del transvasament i la tecnologia de captació i distribució. De la mateixa manera, la determinació de la titularitat jurídica de les aigües que es pretenia transvasar fins a Barcelona. Finalment, la viabilitat econòmica i la intrahistòria de les societats privades d'abastament i els processos de constitució, competència, fallides i concentració empresarial que visquen en el seu moment. Igualment, les diverses iniciatives engegades per l'Ajuntament de Barcelona per millorar el servei, com a institució política de l'època amb responsabilitat sobre el proveïment hidrològic urbà.

En segon lloc, els factors relatius al context històric no han estat negligits. Des del punt de vista polític, els diversos nivells institucionals amb competències sobre l'abastament d'aigua a Barcelona en l'època de

la Restauració i els interessos i conjuntures polítiques que li van afectar van tenir una influència decisiva. Dins de l'àmbit econòmic, d'una banda, els grups capitalistes que proposaven els transvasaments. D'una altra, l'estructura i solidesa tècnica i financera de les empreses que fundaren. Així mateix, els nuclis que dirigien el creixement urbà i industrial. Des de l'òptica social i urbanística, la segregació social i geogràfica d'una ciutat com Barcelona a finals del segle XIX i començaments del XX i el ràpid creixement industrial, demogràfic i urbanístic.

En tercer lloc, els factors de caire científic i cultural tanmateix hi jugaren un paper que cal ser considerat. Primer, la influència que el moviment higienista va tenir sobre les qüestions hidrològiques a finals del segle XIX. Segon, els avenços que va experimentar la química i la medicina des de finals del segle XIX, especialment en el camp de la microbiologia, van revolucionar el tractament sanitari de l'aigua. I, tercer, els usos i costums socials relacionats amb el consum d'aigua.

Per tant, la problemàtica de l'abastament d'aigua des d'una perspectiva social i històrica integradora no es pot contemplar únicament des del cantó de l'oferta d'aigua, la captació i el transport de cabals, amb tota la complexa problemàtica que tot això comporta. Els elements relacionats amb la demanda social, els centres de distribució i l'ús final dels cabals i el context històric en que s'inscriuen són l'altre cantó imprescindible.

L'esforç metodològic ha resultat problemàtic i complex també arran d'una darrera premissa. No s'ha intentat una interpretació dels fets lineal que oferís una visió optimista de continu progrés en el servei d'abastament d'aigua de Barcelona, una ciutat que augmentava la seva població sense parar i a un ritme accelerat. S'han aportat diverses opcions d'interpretació i s'han assenyalat també alternatives que no tingueren èxit³.

La història de l'abastament d'aigua a Barcelona no ha estat un procés de constant perfeccionament del servei ofert per l'Ajuntament de Barcelona o per la SGAB. Ha estat una evolució plena de tensions, contradiccions i deficiències amb intenses repercussions sobre les condicions de vida de la població de la ciutat.

Plantejament metodològic

Aquest tipus d'enfocament global no ha estat seguit de manera satisfactòria per les escasses monografies que s'han centrat en l'abastament

---

³ En aquest sentit, s'ha intentat seguir l'ensenyament del mestre Josep Fontana Lázaro: «Una de las primeras cosas que hemos de eliminar de nuestra teoría de la historia es, por consiguiente, la "via única": hemos de aprender a pensar el pasado en términos de encrucijadas a partir de las cuales eran posibles diversas opciones, evitando admitir sin discusión que la fórmula que se impuso fuese la única posible». FONTANA (1992), pàg. 142. Dins del terreny estricte de la història urbana, autors com Monclús i Oyon són partidaris de fer investigacions multidisciplinars amb interpretacions «problemàtiques», MONCLÚS-OYON (1989)

d'aigua a la ciutat de Barcelona dels segles XIX i XX. Les dues aportacions principals que contempnen el conjunt del període són les de Pere Conillera i Pere Voltes⁴. El primer va investigar la història interna de l'abastament d'aigua de l'Ajuntament de Barcelona al llarg dels segles i el segon fou l'autor d'un estudi sobre la Societat General d'Aigües de Barcelona. Cap de les monografies esmentades han intentat integrar de manera explícita la intrahistòria de la Societat General o del servei municipal d'aigües en el conjunt dels factors que intervenien en la societat barcelonina de l'època. S'han limitat a relatar l'evolució del servei proporcionat per l'empresa o pel municipi de manera lineal i escassament complexa. Han fet coincidir l'ampliació o modernització de cada proveïment amb el creixement de la demanda d'aigua, citant bàsicament el factor d'increment demogràfic o l'avenç tecnològic com a motor.

Pel que fa a la panoràmica catalana, el gruix dels estudis d'abastament d'aigua segueixen dues línies d'aproximació. La primera prioritza els aspectes de desenvolupament tecnològic de les infraestructures d'abastament des de l'àmbit de la enginyeria o l'evolució del servei de proveïment entès, des d'òptiques econòmiques o geogràfiques, com a recurs imprescindible en la construcció de les ciutats modernes. Com a exemple, es poden destacar les valuoses aportacions de Latorre i Piedrafita⁵. A la jornada d'estudis sobre abastament que tingué lloc el 2002, *Els transvasaments en la història de Catalunya*⁶, la majoria de les comunicacions presentades se centraren en aspectes de tipus tecnològic o econòmic a l'entorn dels sistemes i xarxes hidràuliques i als projectes d'abastament o a les iniciatives de construcció d'embassaments a les conques interiors de Catalunya⁷.

La segona línia de treball desenvolupa un àmbit d'estudi amb una certa perspectiva històrica sobre l'abastament d'aigua. Derivat de l'enfocament tecnològic i arqueològic i patrimonial, es tracta de l'arqueologia industrial, interessada en el coneixement de les infraestructures que s'utilitzaren en el seu moment per a la captació, conducció o distribució d'aigua⁸. De la mateixa manera, de forma col·lateral al seu terreny d'interès directe, estudis recents centrats en la història de la medicina, de l'higienisme, el sanejament i els programes municipals de salut pública con-

⁴ CONILLERA-LLABRÉS-PARÉS (1986), CONILLERA (1991) i VOLTES (1967). Una valuosa aproximació a la història de l'abastament d'aigua a la Barcelona del segle XVIII és la de GARCÍA FUERTES (1990). Altres estudis a destacar són els de VÁZQUEZ MONTALBÁN (1990) i UDINA-PÉREZ (1987).

⁵ LATORRE (1995).

⁶ Celebrat a Girona el 21 de novembre de 2002. Vegeu *Els transvasaments en la història de Catalunya* (2002).

⁷ Algunes mínimes referències valuoses per als casos de Terrassa, Manresa, Lleida, Tarragona o Girona es poden trobar a LATORRE I PIEDRAFITA (1995), pàg. 93-156 i a OLIVERAS (1996), pàg. 195-197. Per al cas de Sabadell, és recomanable ARGEMÍ-DEU (1999).

⁸ Alguns dels trams que encara es conserven de l'aqüeducte del Baix Vallès i del de Dosrius pertanyents tots dos a la SGAB en el seu moment formen part del Catàleg del Patrimoni Històric artístic de la ciutat de Barcelona. El mateix succeeix amb «el Torreó» de l'antiga Associació de propietaris de l'Eixample o amb el dipòsit d'aigües de l'aqüeducte alt de Montcada construït arran de la modernització del sistema municipal d'abastament després de l'epidèmia de tifus del 1914.

tenen referències a l'abastament d'aigua i als mecanismes d'inspecció i control sanitari urbà⁹.

Un panorama semblant es pot copsar en molts dels estudis històrics sobre els abastaments d'aigua a altres ciutats espanyoles o al conjunt de l'Estat. Una tendència força freqüent són els enfocaments de caire tecnològic des de l'òptica de l'enginyeria o de l'economia i la gestió econòmica de les empreses d'abastament¹⁰. Un exemple paradigmàtic ha estat la celebració l'any 2001 del 150è aniversari del naixement del Canal d'Isabel II, l'empresa d'abastament d'aigua de Madrid. Amb motiu d'aquesta commemoració es va organitzar un cicle de conferències¹¹ que portava per títol *La ingeniería del agua en España en el siglo XIX*. La *Revista de Obras Públicas* publicà diversos articles d'enginyers en els que es dedicava atenció a les característiques tècniques de les infraestructures creades per a l'abastament de la capital espanyola.

Des de l'àmbit de la geografia humana s'ha desenvolupat una altra concepció més complexa i integral de l'estudi de l'abastament d'aigua a les ciutats espanyoles. Relacionat amb el coneixement de la història urbana i les seves relacions amb la història de la ciència s'ha despertat l'interès per l'estudi de l'aplicació de noves solucions tècniques aplicades per al desenvolupament urbà de les ciutats des de finals del segle XIX. Entre aquestes innovacions ocupà un lloc privilegiat la tecnologia de les xarxes tècniques urbanes; és a dir, l'aigua, el gas i l'electricitat fonamentalment¹².

Un altre assaig d'aproximació a la problemàtica de l'estudi històric de l'aigua ha estat intentat des de la història econòmica. Ha concretat els seus esforços en conèixer la intrahistòria de les empreses d'abastament, la gestió del servei i la regulació administrativa del mateix. Dins d'aquest terreny és especialment interessant fer referència als estudis del professor de

---

⁹ Com a exemple, LOBO (2000) i GRABULEDA (2002).

¹⁰ Sense comptar el cas de Madrid, molt més conegut, existeixen diversos estudis elaborats els darrers anys sobre la història de l'abastament d'aigua de diverses ciutats espanyoles. Entre d'altres A Corunya, Alacant, Albacete, Bilbao, Càceres, Càdis, Ciutat de Mallorca, Jerez, Oviedo, Saragossa, Sevilla, Valladolid. Moltes d'aquestes aportacions continuen arrelades en interpretacions de tipus tècnic. Una notable excepció en el conjunt d'estudis sobre els abastaments d'aigua per la seva orientació social i històrica és el cas de la línia de recerca iniciada per Pedro Maria Pérez Castroviejo, professor titular d'universitat d'Història Econòmica en la Universitat del País Basc. La seva recerca es centra en l'anàlisi dels nivells de vida dels treballadors bascos i, en aquest àmbit, s'ha preocupat per l'habitatge, l'alimentació i les condicions d'accés a l'aigua de les classe obreres preferentment del cinturó industrial de Bilbao, PÉREZ CASTROVIEJO (1997), (2002) i (2003). Des d'una perspectiva que pretén abordar les condicions de vida urbanes i les accions municipals per millorar-les, l'abastament d'aigua d'Alacant ha estat estudiat pel professor del Departament d'Anàlisi Econòmica Aplicada en la Universitat d'Alacant, Salvador Salort i Vives. SALORT (2008).

¹¹ Organitzat en diverses dates dels mesos d'abril, maig i juny de 2001 per l'Instituto de la Ingeniería de España i per l'Asociación de Ingenieros de caminos, canales y puertos. Una síntesi del programa d'aquestes conferències es pot consultar a www.iies.es.

¹² Es pot nomenar en aquesta línia d'investigació l'extensa, detallada i valuosa bibliografia elaborada per ARROYO-CAPEL (2002).

la Universitat de Jaén, Juan Manuel Matés Barco¹³. Matés ha elaborat una acurada construcció teòrica sobre els sistemes d'abastament d'aigua al llarg de la història i s'ha preocupat de manera particular pel que correspon a la segona revolució industrial a Espanya, just el període de la història de l'economia i de la producció que es correspon amb les dècades finals del XIX i primeres del XX.

En aquest sentit, les aportacions de Matés constitueixen en alguns aspectes concrets un primer referent teòric vàlid i una plataforma de contrast i comparació del cas de Barcelona amb els abastaments d'aigua d'altres ciutats espanyoles i europees.

El que Matés anomena sistema modern d'aigua potable coincidiria a Europa amb la segona revolució industrial i es caracteritzaria per cinc elements distintius. En primer lloc, l'important increment del consum d'aigua. En segon lloc, el predomini de les xarxes en el sistema de distribució. En tercer lloc, l'ús de recursos tecnològics nascuts dels avenços de la segona revolució industrial, com ara l'aigua a pressió, els sistemes de mesura del consum amb comptador individual o els controls de potabilitat. En quart lloc, l'organització capitalista de les empreses. I, per últim, l'especialització en el subministrament de l'aigua segons la demanda dels usuaris.

La implicació dels poders públics locals hauria estat un factor important per aconseguir la implantació d'aquest avenços i, de manera especial, en la connexió de l'abastament d'aigua amb el sanejament urbà per tal d'aconseguir dotar les ciutats del sistema complet de subministrament d'aigües potables i d'evacuació de les residuals. Els municipis realitzaren diverses temptatives per reduir les tarifes de proveïment i es produiria una tendència cap a la municipalització del servei a finals del XIX i començaments del XX. Des d'una orientació propera al socialisme municipal, s'esperava recolzar les finances locals en els beneficis obtinguts per la prestació dels serveis públics, entre ells l'abastament d'aigua.

Aquest esquema general aplicable al context europeu presenta, segons Matés, certes peculiaritats en el cas espanyol. Cap al 1880 les iniciatives d'abastament impulsades per empreses privades, moltes de capital estranger, proliferaren i els municipis, relegats a un paper secundari, facilitaren la seva implantació. La iniciativa privada hauria privilegiat el servei en aquelles zones on la demanda era més solvent. Les polítiques intervencionistes en època de les dictadures primoriverista i franquista *«fue ahogando las posibilidades de supervivencia de estas empresas y las condujo hacia la progresiva municipalización o disolución. Desde 1925, aproximadamente, las entidades locales comenzaron a ocupar su puesto»*¹⁴. Dins d'aquest esquema, es produïren diverses línies d'evolució segons les ciu-

¹³ Una síntesi valuosa es pot consultar a MATÉS (2001), pàg. 135-137. Per a una lectura més detallada, MATÉS (1998) i MATÉS (1999).

¹⁴ MATÉS (2001), pàg. 135-137.

tats. Així, l'abastament de Madrid seria gestionat per una empresa estatal, el de Cadis, Sevilla o Valladolid per empreses municipalitzades i, per contra, el de Barcelona continuaria en mans de la iniciativa privada.

Malgrat el referent teòric general aportat per investigacions com les de Matés, és imprescindible l'estudi rigorós de casos concrets d'abastament. Un problema a resoldre és la definició dels criteris de recerca, a propòsit dels quals existeix un llarg camí per recórrer, sobre tot si es pretén arribar a plantejaments interpretatius de caire històric i social com el que s'ha assajat en aquesta obra. Potser així en un futur sigui possible coordinar investigacions realitzades amb criteris homologables entre si.

Aquest llibre no pretén establir elements de comparació entre l'evolució de l'abastament d'aigua de Barcelona i altres ciutats. A tall d'hipòtesi fonamentada, es pot avançar que dins de l'àmbit català diversos factors singulars dificulten una anàlisi de contrast entre l'abastament d'aigua de Barcelona i les ciutats catalanes de l'època. En primer lloc, les dimensions demogràfiques, industrials i urbanes i l'extraordinari pes de les classes populars de significació obrera industrial. En segon lloc, l'acció de la burgesia barcelonina, especialment de la vinculada a la propietat urbana. I, en tercer lloc, la significació política i emblemàtica de la ciutat de Barcelona i el lloc central que ocupava en tots els ordres dins de Catalunya.

Les mateixes característiques anteriors situen en un lloc especial l'abastament d'aigua de Barcelona en el context general espanyol. Des del punt de vista de la dimensió demogràfica i urbana, la problemàtica dels diversos i múltiples aspectes que presenta l'estudi del servei hidrològic només admet comparació amb casos com els de Madrid, Bilbao o València. I aquest contrast ha de ser limitat a determinats elements i resulta més complicat del que sembla. En el cas de Madrid l'abastament d'aigua fou organitzat molt aviat, a mitjans del segle XIX, amb participació estatal directa. Pel que fa a València o Bilbao, el seu relatiu menor pes demogràfic i urbà no facilitaríen precisament la tasca. I això sense comptar amb les implicacions socials i polítiques locals, de difícil contrast o valoració conjunta.

Aquesta recerca demostra com l'abastament d'aigua de Barcelona va participar d'algunes característiques pròpies del model europeu i altres foren compartides amb el conjunt del context espanyol. Entre les primeres, les temptatives socialitzadores i municipalitzadores del consum d'aigua engegades pels municipis republicans, autonomistes i regionalistes anteriors a 1914 es corresponen amb alguns anys de retard al que succeïa en diverses ciutats europees. De la mateixa manera, l'organització capitalista i la utilització de moderns sistemes d'explotació de les empreses de subministrament era reflex dels sistemes europeus. De fet, la SGAB estava gestionada per una important empresa de subministrament d'aigua francesa amb seu a Lió. En canvi, l'augment del consum no fou ni de bon tros tan espectacular com Matés pressuposa per als sistemes europeus

d'abastament modern. En el cas barceloní, el consum experimentà un lent creixement i no arribà a assolir els 100 litres per habitant fins al moment de l'Exposició Internacional del 1929¹⁵.

Respecte de l'aparició del model d'abastament modern a les ciutats espanyoles els anys vuitanta del segle XIX, a Barcelona el fenomen va començar un cop engegat l'Eixample a partir dels seixanta. Tanmateix, el paper secundari reservat als municipis davant la poderosa iniciativa privada, que Matés veu en altres ciutats espanyoles, només aparentment seria una característica que encaixaria amb facilitat en el cas barceloní. En realitat, malgrat els seus reiterats fracassos, l'Ajuntament de Barcelona va engegar diverses iniciatives d'abastament. La constatació d'aquestes iniciatives, entre les quals figuraren la municipalització i la universalització del servei, allunya l'evolució seguida per Barcelona de l'esquema dibuixat per Matés per al conjunt espanyol. La prova és que les municipalitzacions començaren a ser freqüents a Espanya a partir del 1925 amb la legislació primoriverista que les estimulava i, especialment, a partir del 1940 en plena postguerra. Res d'això es produí a Barcelona, al contrari, és cap al 1930 quan el domini privat del servei d'abastament es consolida definitivament.

Límits cronològics proposats

Dins dels paràmetres teòrics i metodològics anteriors, el fet de triar com a límits cronològics aproximats les dates de celebració de les dues grans exposicions organitzades a Barcelona respon a una triple motivació.

Primera, l'abastament de Barcelona en el període 1888-1929 presenta característiques força constants que en conjunt el singularitzen en el panorama català i espanyol i li donen coherència interna. En aquestes dècades de l'etapa de la Restauració es configura el model de proveïment hidrològic barceloní que es mantindrà fins als anys seixanta del segle XX, moment en el qual apareix l'actual model i s'executen les obres de conducció fins a Barcelona dels cabals captats pels embassaments del Ter i el Llobregat. Als anys vuitanta del segle XIX es generen els trets distintius d'aquell model d'abastament d'aigua de Barcelona i és a finals dels vint o inicis dels trenta quan es consoliden. Per tant, des d'un punt de vista estrictament cronològic, era factible prendre els anys propers a les dues exposicions com a inici i final del procés. En l'estudi de l'abastament d'aigua, els períodes històrics i polítics no són prou vàlids i cal fer servir altres fites significatives de la història de la ciutat.

¹⁵ Matés no recull dades sobre les xifres de vendes de les empreses catalogades i, per tant, no pot realitzar càlculs sobre mitjanes de consum per habitant. Vegeu el pròleg de Gregorio Núñez a l'obra de MATÉS (1999).